Eugen MUNTEANU

Eugenio Coseriu. Fundamente filosofice ale unei „lingvistici integrale”

Eugenio Coseriu. Philosophical Grounds of an „Integral Linguistics”

(*Abstract*)

Eugenio Coseriu (1921, Mihaileni, The Republic of Moldova – 2002, Tűbingen), outstanding figure of modern linguistic thought, attempted to sketch out the profile of an „Integral Linguistics”, grounded in western philosophical tradition. In this paper, we analyse the philosophical grounds of several of the main topics in Coseriu's theoretical discourse: the procesual character of human language, the historical causes of the linguistic changes, the nature of the relation between form and substance within language, the definition of the linguistic sign as logos semantikos, the distinction between denoting and signifying, the problem of the arbitrary nature of the linguistic sign.

1. Eugenio Coseriu, între lingvistică şi filosofia limbajului

Eugenio Coseriu este una dintre personalităţile dominante în lingvistica europeană în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Născut la 27 iulie 1921 în satul Mihăileni din Basarabia, şi-a început studiile universitare la Iaşi (1938-1939), continuându-le şi definitivându-le la Roma (1940-1944), Padova (1944-1945) şi Milano (1945-1949). Posesor a unui doctorat în litere şi a altuia în filosofie, dotat cu o vastă cultură umanistă şi cu cunoaşterea temeinică a mai multor limbi, clasice şi moderne, şi-a început cariera didactică şi ştiinţifică în 1951 la Universitatea din Montevideo (Uruguay), ca şef al Catedrei de Lingvistică Generală şi Indoeuropeană şi al Institutului de Lingvistică. Cu o cunoaştere desăvârşită a tradiţiei gândirii lingvistice europene şi cu o excepţională imaginaţie teoretică, a reuşit să se impună rapid în plan internaţional. Recunoscut ca o autoritate în domeniile lingvisticii teoretice (semantică, teoria textului etc.), al indoeuropeisticii şi romanisticii, a fost chemat în anul 1963 ca profesor la Universitatea din Tübingen (Germania), unde a creat o veritabilă şcoală lingvistică, recunoscută ca atare de comunitatea ştiinţifică internaţională. Începând din 1990, când a putut în sfârşit să se întoarcă în patrie, şi până la sfârşitul vieţii (7 octombrie 2002, Tübingen), s-a implicat cu vigoare şi generozitate propagării şi explicării doctrinei sale în universităţile din România şi Republica Moldova, dar şi în combaterea aberaţiilor privitoare la existenţa unei aşa-zise „limbi moldoveneşti”, promovată de forţele politice nostalgic-imperiale din Basarabia.

Una din mărcile distinctive ale concepției lingvistice a lui E. Coseriu, alături de tendința spre integralitate, este fundamentarea sa filosofică. Acest învățat nutrea convingerea lingvistica riscă să eşueze în abordări parțiale şi insuficiente dacă nu îşi clarifică poziții teoretice clare şi de maximă generalitate. Simptomatică pentru acest fel de a vedea lucrurile a fost preocuparea lui E. Coseriu de a defini câteva principii care delimitează specificul lingvisticii în calitate de „ştiință a culturii”. Acestea ar fi: principiul obiectivității („să spui lucrurile aşa cum sunt”), principiul umanismului (subiectul lingvisticii este omul ca ființă liberă în istorie), principiul tradiției (obligativitatea raportării critice la doctrinele sau părerile înaintaşilor), principiul antidogmatismului (acceptarea supoziției că un adevăr parțial se află în orice teorie şi, implicit, preluarea creatoare a ceea ce este valabil din doctrinele altora) şi principiul utilității publice (interesul pentru implicațiile politice şi sociale ale dinamicii istorice a limbii sau a limbilor)[1].

Prezentându-se ca lingvist, Coseriu şi-a manifestat în mod constant interesul pentru reflecția filosofică asupra limbajului, ca şi pentru istoria ideilor lingvistice. Cele două volume de *Istoria filosofiei limbajului din antichitate până în prezent*. I *Din antichitate până la Leibniz* şi II *De la Leibniz până la Rousseau* (1975), reprezintă una dintre cele mai bune prezentări istorice ale evoluției ideilor despre limbaj în cultura europeană. Între gânditorii care l-au ajutat să îşi clarifice propria concepție, Coseriu citează în mod frecvent numele lui Aristotel, Leibniz, Hegel, Humboldt, K. Bühler şi M. Heidegger. În special Aristotel i-a furnizat lui Coseriu o serie de importante concepte şi distincții teoretice. Citând într-un loc un fragment din *Fenomenologia spiritului*, E. Coseriu apreciază că, de la Aristotel încoace Hegel este „gânditorul care a pătruns, fără îndoială, cel mai adânc esența limbajului”[2]. Această judecată de valoare afirmă, implicit, aprecierea de care se bucură Aristotel însuşi în ochii teoreticianului Coseriu, apreciere subliniată şi de spațiul larg atribuit analizei ideilor aristotelice cu privire la limbaj în *Geschichte der Sprachphilosophie* (p. 68-112). Mai mult încă, o serie însemnată din rezolvările teoretice propuse de Coseriu îşi au punctul de plecare în vreunul din textele Stagiritului. Între acestea sunt de amintit următoarele: natura procesuală a limbajului uman, cauzele istorice ale schimbărilor lingvistice, natura raportului între formă şi substanță în limbă, definirea semnului lingvistic ca *logos semantikos* (expresie dotată cu sens), distincția între desemnare şi semnificare şi problema arbitrarietății semnului lingvistic.

2. Natura procesuală a limbajului uman

Cunoscuta accepție humboldtiană a limbajului ca activitate (*Tätigkeit*), frecvent menționată şi apreciată de Coseriu drept „Grundlage aller Sprachtheorie”[3] este tratată de el nu ca o metaforă sau ca un paradox, ci ca un adevăr axiomatic, pe care ar trebui să se întemeieze orice abordare justă şi rațională a problemelor limbii. Tratarea limbii ca un rezultat, ca un produs finit şi ca un obiect în sine, tip de abordare practicat de adepții structuralismului post-saussurean, îi apare lui Coseriu nu doar ineficientă, ci şi greşită ca justificare teoretică, întrucât nu putem cunoaşte particularitățile unui produs decât dacă anterior am cunoscut şi cercetat activitatea în cadrul

[1] Vezi Eugen Coşeriu, *Principiile lingvisticii ca ştiință a culturii*, în vol. *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (AUI, III.e, tomul XXXVII-XXXVIII, lingvistică, 1991-1992), p. 11-20.

[2] *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*, München, 1974, p. 66.

[3] *Synchronie, Diachronie und Geschichte...*, p. 37.

căreia el se produce. Recunoscând aşadar drept prioritară natura „energetică” sau procesuală a limbii, aşa cum o afirmase Humboldt, E. Coseriu adânceşte investigaţia teoretică, întorcându-se către originile istorice ale acestei teme, şi anume către textul aristotelic.

În mai multe locuri ale *Organonului* său, Aristotel întrebuinţează destul de frecvent cuplul de concepte *δύναμι”*/ *ἐνέργεια* , pe de o parte pentru a explica, pe de o parte atribute ale fiinţei, dar şi ipostaze specifice ale definirii realităţii, proprii procesului gândirii discursive[4]. Sintetizând datele oferite de discursul lui Aristotel şi precizând conceptele, teoreticianul Coseriu se referă la trei moduri în care poate fi tratată orice activitate umană, şi anume: 1) în sine însăşi, ca pură desfăşurare procesuală (*κατ᾽ ἐνέργειαν*), 2. ca potenţă (*κατὰ δύαμιν*) şi 3. ca produs (*κατ᾽ ἔργον*). În calitate de activitate umană cu caracter universal, realizată însă de indivizi aparţinând unor comunităţi istorice date, limbajul uman se supune şi el aceste tratări tripartite. Mai întâi, într-o perspectivă universală, activitatea lingvistică (*ἐνέργεια*) se defineşte ca limbajul în general sau facultatea de a vorbi (*das Sprechen*). La nivelul individului, Coseriu vorbeşte despre ipostaza vorbirii concrete, înţelegând prin aceasta actul vorbirii ca atare sau o serie de acte de vorbire. În sfârşit, în perspectivă istorică, abordăm activitatea lingvistică în calitate de limbă concretă, ansamblu al modurilor, specifice fiecărei comunităţi istorice, de a practica facultatea universală a limbajului.

Ca potenţă (*δύναμι”*), limbajul reprezintă capacitatea de a vorbi (*Sprechenkönnen*), trăsătură inerentă a speciei umane, concretizată însă, în cadrul devenirii istorice, în calitate de „deţinere a limbii” (*Sprachbesitz*) de către indivizi concreţi, sau ca facultate de a întrebuinţa codul tradiţional al unei comunităţi umane.

Într-o a treia abordare, în calitate de produs (*ἔργον*), limbajul ar trebui să apară ca totalitate a textelor sau a discursurilor posibil de a fi alcătuite în cadrul activităţii lingvistice dar, întrucât perspectiva universală este improprie acestui cadru, rezultă că produsul activităţii lingvistice este textul, constituit la nivel individual. De asemenea, în măsura în care se constituie ca model pentru întrebuinţări repetate – acest din urmă aspect este numit de Coseriu vorbire repetată (*wiederholte Rede*) – produsul lingvistic aparţine tradiţiei unei comunităţi umane, în calitate de componentă a „cunoaşterii lingvistice” (*die sprachliche Wissen*).

Aşadar, subliniind sensul aristotelic autentic al conceptului de *ἐνέργεια*, acela de activitate creatoare îndreptată spre un scop anume, E. Coseriu ajunge să definească limbajul drept o „activitate liberă şi

[4] În *Topica*, IV, 4, 124 a, de exemplu, Aristotel se referă la relaţia între *δύναμι”* şi *ἐνέργεια* ca la o relaţie între două moduri ale fiinţei, şi anume a fi ca potenţă şi a fi ca act: *καὶ εἰ ἡ δύναμι” διάθεσι”, καὶ τὸ δυνάσθαι διακεῖσθαι καὶ εἴ τινοῦ„ ἡ χρῆσι” ἐνέργειâ, τὸ χρῆσθαι ἐνεργεῖν, καὶ τὸ κεχρῆσθαι ἐνηργηκέναι* – „Dacă orice capacitate este o dispoziţie, *a fi capabil* este *a fi dispus*, iar dacă întrebuinţarea a ceva este o activitate, atunci *a întrebuinţa* este *a fi activ* şi *a fi întrebuinţat* este *a fi fost activ*” (trad. rom. de Mircea Florian, în *Organon*, IV, Bucureşti, 1963, p. 105). În altă parte (*Topica*, I, 3, 101 b), retorica, medicina şi dialectica, văzute ca activităţi omeneşti, sunt definite de Aristotel deopotrivă şi ca *δυνάμει”* (potenţe, capacităţi), pentru ca în *Topica* VI, 5, 143 a, Aristotel să sublinieze din nou perspectiva finalistă, arătând că orice potenţă (asociată aici cunoaşterii epistemice) se adaptează realizării superlative a unui anumit scop: *πᾶσα γὰρ ἐπιστήμη καὶ δύναμι” τοῦ βελτίστου δοκεῖ εἶναι* – „Orice ştiinţă sau potenţă pare să se orienteze spre ceea ce este cel mai bine”. Citatele şi referirile la Aristotel se fac potrivit textului ediţiei critice *Aristotelis opera omnia* (...), editio stereotypa, Lipsiae, Teubner, vol. I-VIII, 1831-1832. Când nu este însoţită de altă menţiune, traducerea îmi aparţine.

orientată spre un scop, identificându-și scopul în sine însăși, fiind însăși realizarea acestui scop și precedând, ca idee, potenței"[5]. Așadar, afirmă Coșeriu, limbajul nu „se folosește" de semne, ci le *creează* în cadrul și prin intermediul puterii creatoare proprii fiecărui om, ca ființă producătoare de semne dotate cu sens. Deși, în accepția aristotelică, limbajul ca „energie" precede limba ca „obiect", libertatea creației lingvistice este limitată totuși de istoricitatea limbii căci, ca act istoric, a utiliza limbajul înseamnă întotdeauna a vorbi o *anumită* limbă, pe care fiecare membru al unei comunități o deține în mod individual, dar o raportează permanent la tradiția comunității. Considerând-o esențială pentru înțelegerea naturii și a structurii generale a limbajului, Coseriu reia și reformulează frecvent această schemă, inclusiv în lucrări cu un caracter aplicat, în care ea își vădește utilitatea și maniabilitatea. Un exemplu în acest sens găsim în cartea *das romanische Verbalsystem*, Tübingen, 1976, p. 20: „În principiu, limba este *ἐνέργεια*, dar acest fapt nu exclude *δύναμι"*-ul, tehnica; pe de altă parte, ca orice activitate creatoare, limba poate fi tratată și din punctul de vedere al produselor sale, adică în calitate de *ἔργον*, rezultat, produs lingvistic".

3. Cauzele istorice ale schimbărilor lingvistice

Atât de intens dezbătuta și controversata problemă a cauzelor schimbărilor lingvistice a fost și ea abordată de Coseriu luând ca punct de plecare o disociere aristotelică. În *Physica*, II, 3 și II, 7, Aristotel distingea patru cauze ale lucrurilor: cauza primă, cauza materială, cauza formală și cauza finală. Transpusă în domeniul problematicii limbajului, ipoteza Stagiritului ne obligă să considerăm că orice fapt de limbă este creat de cineva anume (cauza primă), din ceva anume (cauza materială), cu reprezentarea a ceea ce va fi creat (cauza formală) și pentru un anumit scop (cauza finală). Având un caracter continuu, schimbările de limbă trebuiesc considerate ca rezultând din convergența dinamică a tuturor celor patru „cauze", cu specificarea, existentă încă la Aristotel (*Fizica,* II, 8: „... în tot ceea ce se include un scop, relațiile anterioare și cele posterioare se întâmplă prin raportare la acel scop"), că instituirea unei finalități conferă temeiul principal al acțiunii cauzei prime, Tot astfel, schimbările lingvistice nu se petrec în anumite condiții, ci prin intermediul acestor condiții. Între necesitatea internă definită de cauza formală și proiectarea finalității oricărui act lingvistic, orice schimbare lingvistică nu este doar o inevitabilă consecință a unui stadiu anterior, ci și o exprimare a libertății de creație date vorbitorului[6].

4. Natura raportului între formă și substanță în limbă

O altă temă aristotelică utilizată de Coseriu ca argument interpretativ pentru definirea esenței limbajului uman se referă la raportul dintre formă (*μορφή*) și materie (*ὕλη*), ca fundamente ale oricărui fiind. În *Fizica*, II, 2, Aristotel clasifică fiindurile (*τὰ ὄντα*), după configurația raportului între formă și substanță, în trei clase, după cum urmează: 1. obiecte naturale, privite ca

[5] *Synchronie, Diachronie und Geschichte*..., p. 39.

[6] Cf. *Synchronie, Diachronie und Geschichte*..., p. 173: „Die Sprachfakten sind da, weil die Sprecher sie *für etwas* schaffen, und sind weder Produkte einer physischen, ausserhalb der Sprecher selbst befindlischen Notwendigkeit, noch «notwendige und unvermeidliche Folgen» eines voraugehendes Sprachzustandes. Die einzige eigentlich kausale Erklärung seines materiellen Ursprungs und der Bedingungen unter denen die Sprachfreiheit der die Sprache erneuernden und übernehmenden Individuen gewirkt hat."

substanţe care au luat o formă anumită, în acest caz forma fiind determinată prin substanţă; 2. obiecte matematice, care sunt forme pure, indiferente faţă de substanţe şi 3. obiecte culturale, pentru a căror fiinţare determinantă este forma, dar numai prin raportare la substanţă. În calitate de creaţie umană, limbajul este inclus de Coseriu în această ultimă clasă întrucât, în limbă, principiul formativ se manifestă doar potrivit posibilităţilor substanţei date. În privinţa limbii, substanţa nu este nici indiferentă, ca în cazul obiectelor matematice, dar nici determinantă, ca în cazul obiectelor naturale[7]. Pe această bază, Coseriu a efectuat o critică radicală a teoriei glosematice, pentru care limba apare ca o „reţea abstractă de funcţiuni”, un obiect pur formal, lipsit de substanţă. Or, nefiind un obiect matematic, limba nu poate fi studiată în sine, ca formă pură sau ca relaţie între forma expresiei şi forma conţinutului, aşa cum propusese L. Hjelmslev. Iată termenii criticii lui Coseriu: „Limba nu este simplă formă şi nici o formă situată *între* două substanţe, ci o formă *alcătuitoare* de substanţe (*eine Gestaltungsform von Substanzen*). Expresia *formă şi substanţă* reprezintă o reproducere specială a faptului că, în limbă, morfematicul nu se lasă recunoscut şi descris fără referire la hyletic. Acest fapt se întâmplă însă deoarece morfematicul este dat prin hyletic, iar hyleticul rămâne inclus în forma care îl creează. Substanţa nu poate fi omisă, fiindcă ea este determinată (aleasă) de formă şi inclusă în ea.”[8]

[7] Cf. *Synchronie, Diachronie und Geschichte...*, p. 231.

[8] *Ibidem,* p. 232-233, nota 91. Cf. şi Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, în vol. Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*[2]*,* Madrid, 1969, p. 219: „lo mórfico se comprueba en lo hilético, la «forma» es manifestada por y en una «sustancia»: así como, por otra parte, lo hilético alcanza la cognoscibilidad sólo gracias a lo morfico.”

5. Definirea semnului lingvistic ca *logos semantikos*

În studiul *Logicismo y antilogicismo en la gramática*[9], E. Coseriu afirmă că eroarea fundamentală a logicismului lingvistic constă în a considera limbajul un „produs al gândirii logice” (*op. cit.*, p. 238). Expresia „clasică” a acestei confuzii este cunoscuta aserţiune a lui F. Mauthner, potrivit căruia, dacă Aristotel ar fi vorbit chineza sau dakota, logica sa ar fi dobândit o cu totul altă configuraţie. Respingând părerea aproape generală că Aristotel ar fi fost cel care a stabilit identitatea dintre categoriile logice şi cele lingvistice, Coseriu dă o nouă interpretare unor celebre pasaje din *Categorii* 4, 2a şi *Despre interpretare*, 16 a-b şi 17 a, arătând că Filosoful a operat o distincţie clară între expresia lingvistică şi expresia logică, adică între *λόγο” σημαντικὸ”* („expresie înzestrată cu sens”) şi *λόγο” ἀποφαντικὸ”* („expresie care, prin negare sau afirmare, poate susţine adevărul sau falsitatea”). Expresia lingvistică este anterioară gândirii logice şi, în absenţa predicaţiei, este nedeterminată şi nediferenţiată în raport cu aceasta. În termenii lui Aristotel, „logosul semantic”, adică expresia lingvistică ca atare, poate fi conceput „fără nici o legătură” (*κατὰ μηδεμίαν συμπλοκήν*) cu alte expresii, pentru a alcătui un enunţ logic[10]. În

[9] Apărut mai întâi în ediţii independente, în 1957 şi 1958, la Montevideo şi inclus în vol. *Teoría del lenguaje y lingüística general*[2]*,* 1969, p. 235-260.

[10] Cf. Aristotel, *Categorii*, 4, 2 a. După enunţarea tipurilor fundamentale de expresii (*τὰ λεγόμενα*), adică a „categoriilor”, Aristotel defineşte apoi cu limpezime diferenţa dintre expresiile lingvsitice şi cele logice: *῞Εκαστον δὲ τῶν εἰρημένων αὐτὸ μὲν καθ’ ἀυτὸ, ἐν οὐδεμιᾷ καταφάνει λέγεται ἤ ἀποφάνει· τῇ δὲ πρὸ” ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ κατάφασι” ἤ ἀπόφασι” γίνεται· ῞Απασα γὰρ κατάφασι” ἤ ἀπόφασι” δοκεῖ ἤτοι ἀληθὴ” ἤ ψευδὴ” εἶναι τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ψευδὲ” ἔστιν οἷον ἄνθρωπο”, λευκόν,*

privința acestei „expresii cu sens” (*logos semantikos*) nu se poate pune problema adevărului sau a falsității, căci aceasta ar presupune afirmația sau negația, posibile doar prin logosul apofantic. În consecință, limbajul, ca manifestare a libertății umane, nu este nici adevărat, nici fals, ci este o activitate specifică, inter-subiectivă, cu finalități diverse. Dimensiunea logică este doar una dintre posibilele finalități ale logosului semantic, alături de cea estetică și de cea practică. Cu alte cuvinte, logicul se întemeiază în mod necesar pe dimensiunea semantică a limbajului, dar nu orice „expresie dotată cu sens” implică în mod necesar un fundament apofantic. Mai mult încă, subliniază Coseriu, limbajul este anterior în raport cu gândirea logică. Ca să poată exista enunțuri apofantice, este necesară o formulare preliminară a datelor cunoașterii prin „logoi semantikoi”: „Nu limbajul este produs al gândirii logice, ci, dimpotrivă, acesta din urmă se bazează în mod necesar pe limbaj. Cuvintele și conceptele, care sunt semnificați virtuali ai cuvintelor, trebuie să existe pentru ca să existe gândirea și nu invers” (*Logicismo y antilogicismo*..., p. 242).

6. Distincția între desemnare și semnificare

Este cunoscută importanța definitorie a distincției semnificație/desemnare în cadrul concepției lui Coseriu, atât în privința formulării unei teorii semantice generale, cât și în domeniul abordării practice a cercetării lexicului unei limbi. Prin relația de semnificare (*Bedeutungsbeziehung*) Coseriu înțelege raportul dintre semnificanții lexicali în interiorul unui semn, iar prin relația de desemnare (*Bezeichnungbeziehung*) raportul dintre semnul lingvistic ca atare și obiectul desemnat din realitatea extralingvistică. În timp ce relațiile de semnificare aparțin limbii ca „tehnică a vorbirii” (*Technik der Rede*), relațiile de desemnare se stabilesc la nivelul vorbirii ca act cu valoare universală (*Rede*). În perspectivă sincronică, relațiile de semnificare sunt constante, pe când modalitățile de desemnare sunt variabile; de exemplu, unul și același obiect poate fi desemnat prin semnele *operă, lucrare, contribuție, volum* etc., deși fiecare semn în parte semnifică prin sine altceva, adică ocupă un loc distinct în sistemul funcțiilor distinctive și opoziționale ale lexicului unei limbi date[11]. Ponderea teoretică a acestei distincții este ilustrată de Coseriu în abordări cu caracter practic, ca de exemplu atunci când propune o abordare structural-funcțională diacronică a semnificaților lexicali[12], sau când abordează din perspectivă semantic-lexicală sau lexematică procedeele de formare a cuvintelor[13].

Cu toate că, observă E. Coseriu, confuzia între semnificare și desemnare este o moștenire veche în istoria teoriilor despre limbaj[14], acest fapt trebuie privit doar ca o

τρέχει, νικᾷ — „Nici unul dintre acești termeni nu implică, în și prin sine, o afirmație sau o negație; numai prin legarea acestor termeni iau naștere propoziții afirmative sau negative. Căci fiecare afirmare sau negare trebuie, după cum se știe, să fie ori adevărată ori falsă, pe când expresiile fără legătură, cum ar fi: om, alb, aleargă, învinge, nu pot fi nici adevărate, nici false (trad. rom. de Mircea Florian, în *Organon*, București, I, 1957, p. 124).

[11] Vezi, pe larg, Eugenio Coseriu, *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*[2], Tübingen, 1973, p. 44-45. Cf., de asemenea, articolul lui Coseriu *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik,* în vol. P. Hartman / H. Vernay (ed.), *Sprachwissenschaft und Übersetzen*, München, 1970, p. 104-124.

[12] În importantul studiu *Pour une sémantique structurelle diachronique*, publicat pentru prima dată în „Traveaux de linguistique et de littérature”, Strasbourg, 2 (1964), p. 139-186.

[13] În studiul *Les procédés sémantiques dans la formation des mots*, în „Cahiers Ferdinand de Saussure”, 35 (1981), p. 225-279.

[14] Eugenio Coseriu, *Teoria del linguaggio e linguistica generale*, Bari, 1971, p. 225-279.

componentă a inventarului de „opinii date”, adică de automatisme ale unei gândiri superficiale, întrucât lectura atentă a unui pasaj din *De sophisticis elenchis* ar putea dovedi că Aristotel însuşi sesizase necesitatea de a distinge două tipuri de relaţii în interiorul semnului lingvistic, deşi nu a exprimat tranşant şi repetat această idee. Eugenio Coseriu propune o interpretare în acest sens[15] a următorului pasaj din *De soph. elench.*, 165 a:

ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔστιν αὐτά τὰ πράγματα διαλέγεσθαι φέροντα”, ἀλλὰ τοῖ„ ὀνόμασιν ἀντὶ τῶν πραγμάτων χρώμεθα συμβόλοι”· (...) *τὰ μὲν γὰρ ὀνόματα πεπέρασται, καὶ τὸ τῶν λόγων πλῆθο”, τὰ δὲ πράγματα τὸν ἀριθμὸν ἄπειρά ἐστιν· ἀναγκαῖον οὖν, πλείω τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τοὔνομα ἕν σημαίνειν* – „... într-o discuţie nu este posibil să aducem lucrurile înseşi, ci trebui să ne folosim, în locul lor, de cuvintele care le simbolizează (...). Cuvintele sunt în număr finit, ca şi mulţimea noţiunilor, în timp ce lucrurile sunt nenumărate. De aceea, aceeaşi noţiune şi acelaşi cuvânt trebuie să desemneze mai multe lucruri” (trad. rom. de Mircea Florian, în *Organon*, IV, Bucureşti, 1963, p. 270).

Traducerea lui Mircea Florian ilustrează pe de o parte echivalarea inadecvată, de natură logicistă, a gr. *λόγο”* prin *noţiune*, într-un context în care sensul corect este cel de „enunţ; vorbire” (în alte traduceri: lat. *oratio*, germ. *Satz*, engl. *formula*). Pe de altă parte, versiunea românească de mai sus reflectă şi interpretarea tradiţională a conexiunilor stabilite de Aristotel între obiectele desemnate (*πράγματα*) şi semnele verbale sau „numele” (*ὀνόματα*), în cadrul unei enunţ lingvistic (*λόγο”*): dat fiind numărul finit al semnelor lingvistice şi al enunţurilor în comparaţie cu numărul infinit al obiectelor, este necesar ca fiecare nume şi fiecare enunţ să semnifice mai multe (lucruri). Ar fi deci vorba, în această interpretare, de ceea ce am numi astăzi polisemia unităţilor lingvistice.

E. Coseriu propune însă o altă interpretare a acestui pasaj, socotind că, deşi întrebuinţează peste tot verbul *σημαίνειν*, Aristotel distingea totuşi între conceptul de semnificaţie propriu-zisă, văzută ca un conţinut intern al numelui, un *modus significandi* intern al cuvintelor, capabil a fi aplicat asupra unor obiecte diferite din aceeaşi specie, pe de o parte, şi desemnare, înţeleasă ca o relaţie concretă între semnul ca atare şi obiectul concret din realitatea extralingvistică (*πράγμα*), pe de altă parte. Verbul *σημαίνειν* ar trebui abordat, în consecinţă, ca un gen proxim (*Oberbegriff*), care include, ca specii, noţiunile de semnificare şi de desemnare, trebuind aşadar să fie interpretat conform determinărilor impuse de contextul în care el apare în textele aristotelice. Justeţea acestei interpretări este probată de un pasaj din cartea a IV-a a *Metafizicii*, unde Aristotel arată că numele *μουσικό”* „cântăreţ”, *λευκό”* „alb” şi *ἄνθροπω”* „om” desemnează acelaşi lucru, deşi fiecare are o altă semnificaţie. Cu toate că la locul citat se întrebuinţează pentru denumirea ambelor relaţii verbul *σημαίνειν*, contextul este clar şi lipsit de echivoc. Căci, pentru a actualiza valoarea conceptuală „a semnifica” a verbului *σημαίνειν* Aristotel adaugă determinantul *ἕν*, construind sintagma *ἓν σημαίνειν* „a semnifica *un singur* (lucru)”, iar pentru exprimarea noţiunii „a semnifica” utilizează formula *καθ’ ἑνό”* *σημαίνειν* „a semnifica *în relaţie* cu (un lucru)”: *οὐ γὰρ τοῦτο ἀξιοῦμεν τὸ ἕν σεμαίνειν τὸ καθ’ ἑνό”* – „nu în

[15] În articolul *τὸ ἕν σεμαίνειν. Bedeutung und Bezeichnung bei Aristoteles*, în „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung”, Band 32, Heft 4, 1979, Akademie Verlag, Berlin, p. 432-437.

același mod evaluăm pe «a semnifica *un singur* (lucru)» și pe «a semnifica *în relație* (cu un lucru)»" (*Metafizica*, 1006 b).

În perspectiva filosofică în care abordează în mod constant limbajul, E. Coseriu accentuează necesitatea de a renunța definitiv la non-diferențierea conceptuală între cele două concepte: „Semnificație și desemnare sunt așadar funcții lingvistice complet distincte: semnificarea este conceptuală, desemnarea, dimpotrivă, obiectivă. Identificarea desemnării cu obiectul desemnat este o eroare, inclusiv a logicii pozitiviste, care a reprezentat această opinie, și a fost părăsită în epoca mai recentă"[16]. În concepția coseriană, semnificația se referă la ființa lucrurilor, adică la componenta universală a experienței lingvistice a fiecărui individ, reprezentând, deopotrivă, și modul specific în care fiecare limbă istorică dată delimitează elementele experienței umane comune. Prin crearea unor rețele de semnificații proprii, fiecare limbă procedează la obiectivarea, în cadrul istoric, a conținutului conștiinței subiective. Ca funcție lingvistică distinctă, desemnarea prin limbaj a obiectelor extralingvistice apare ca ceva secundar și condiționat, o manifestare mediată a semnificației sau o realizare în act a acesteia.

7. Problema arbitrarietății semnului lingvistic

Pozițiile teoretice pe care le susține E. Coseriu au întotdeauna o întemeiere critico-exegetică. În spiritul celor mai bune tradiții academice, E. Coseriu își deduce propria teorie, în mod organic, din prezentarea critică a rezultatelor predecesorilor. Un adevărat model de cercetare în acest sens ne apare re-examinarea critică la care Coseriu supune vechea dilemă referitoare la caracterul motivat (natural) sau arbitrar (convențional) al semnelor lingvistice[17].

Respingând părerea larg răspândită, potrivit căreia Ferdinand de Saussure ar fi avut „meritul" de a fi formulat cel dintâi teza arbitrarietății semnului lingvistic, E. Coseriu arată că, de fapt, de la Thomas de Aquino, Hobbes, Locke și Leibniz și până la W. Wundt, H. Paul sau A. Marti, practic întreaga istorie a reflecției filosofice asupra naturii limbajului este străbătută de încercarea de a formula o soluție la această problemă. Diferitele formule utilizate de teoreticieni pentru a exprima teza convenționalității semnului lingvistic[18] își au originea comună în sintagma *secundum placitum*, întrebuințată de eruditul din antichitatea târzie Boethius în versiunea latinească a opusculului aristotelic *Peri hermeneias*, pentru a echivala sintagma grecească *κατὰ συνθήκην*. După părerea noastră, Coseriu argumentează în mod convingător că pasajul de referință din Aristotel a fost înțeles în mod eronat, făcându-se o confuzie între perspectiva „pur funcțională" în care se situa Aristotel, cu cea genetică, impusă de tradiția platonică; datorită acestei confuzii, expresia aristotelică *κατὰ συνθήκην* a fost privită ca fiind sinonimă cu celebra formulă *θέσει* „prin convenție", întrebuințată de Platon în dialogul *Cratylos* (384 c-d și passim) și aplicată relației între corpul sonor al cuvântului și obiectul pe care acesta îl desemnează.

Pasajul aristotelic la care se face referire (*Peri hermeneias*, 17 a) se prezintă în următoarea formulare:

"Ὄνομα μὲν οὖν ἐστι φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην, ἄνευ χρόνου, ἧ"

[16] E. Coseriu, *Das Phänomen der Sprache und das Daseinverständnis des heutigen Menschen*, în „Pädagogische Provinz", 21 (1967), p. 15.

[17] Mai ales în amplul studiu *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen", 119. Jahrgang/ 204. Gang, 1968, 81-112.

[18] O amplă listă de asemenea formulă ne oferă Coseriu în nota 62, p. 125 a studiului *L'arbitraire du signe...*

μηδὲν μέροπ" ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον· (...) Τὸ δὲ κατὰ συνθήκεν, ὅτι φύσει τωῖν ὀνομάτων οὐδὲν ἐστιν, ἀλλ' ὅταν γένηται σύμβολον· ἐπεὶ δηλουῖσι γέ τι καὶ οἱ οἱ ἀγράμματοι ψόφοι, ὅιον θηρίων, ὧν οὐδέν ἐστιν ὄνομα: – „Prin nume, înțelegem un sunet având un înțeles prin convenție, fără raportare la timp și din care nici o parte nu poate fi scoasă din întreg. (...) «Înțeles prin convenție» s-a introdus pentru că nimic nu este de la natură un nume, ci devine așa, numai când ajunge un simbol; în adevăr, sunetele nearticulate, așa cum produc animalele, au un înțeles, dar nici unul din ele nu constituie nume" (trad. rom. de Radu Florian, în *Organon*, I, București, 1957, p. 208-209).

Versiunea românească citată mai sus reflectă în mod expres eroarea larg răspândită printre exegeți, aceea de a-l include pe Aristotel în seria „convenționaliștilor". O primă serie de argumente invocate de Coseriu împotriva acestei interpretări eronate, care accentuează asupra componentei cauzale și genetice a lui *κατὰ συνθήκην*, sunt cele de natură filologică[19]. Mai întâi, arată Coseriu, deși cunoștea sintagmele platoniciene *νόμῳ* 'prin lege' și *θέσει* 'prin (im)punere', Aristotel a folosit totuși subst. *συνθήκη*, ceea ce înseamnă că voia să spună altceva decât spusese Palton cu privire la „justificarea numelor". Mai mult încă, substantivul *συνθήκη* nu este flexionat la dativ (asemenea elementelor cuplului platonician *νόμω / θέσει*), ci la acuzativ cu prepoziția *κατά*, ceea ce ne obligă să dăm sintagmei nu un sens cauzal, ci unul relațional. Prin urmare, propoziția *ὄνομα μὲν οὖν ἐστι φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην* ar trebui tradusă corect prin „numele este un sunet cu sens pe temeiul a ceea ce a fost organizat (deja)" sau „numele este un sunet care semnifică ceva în calitate organizare (anterioară)". Această opțiune de traducere este singura corectă întrucât, pe de o parte, prepoziția *κατά* are sensul de „în calitate de" (lat. *qua*, germ. *als*, engl. *as*) și, pe de altă parte, după cum ne arată de altfel și dicționarele[20], sensul primar al gr. *συνθήκη* (< gr. *συντίθημι* „a pune laolaltă, a aranja"), actualizat aici de Aristotel, este cel de „orânduire, aranjament (al părților)"; sensul de „convenție", preferat, pe urmele lui Boethius, de o parte a tradiției, este un sens derivat și secundar.

În consecință, arată Coseriu, „modul de a pune problema este la Aristotel pur fenomenologic și funcțional și nu genetic. El se referă la un pan-cronic *cum* al semnificației formelor verbale și nu la apariția cuvintelor, prin urmare la funcționarea și nu la originea semnelor"[21].

Dacă am transpune în termeni moderni ipoteza lui Aristotel, vom putea spune că semnele lingvistice sunt arbitrare doar în raport cauzal cu denotatele, în sensul că între calitățile obiectelor desemnate și materia sonoră a cuvintelor nu există o relație de determinare organică. În schimb, ca elemente ale unui *logos*, adică ale unei expresii dotate cu sens, semnele lingvistice sunt motivate prin chiar funcția lor, funcție determinată de necesitatea istorică proprie fiecărei limbi, adică de modalitatea specifică fiecărei limbi de a face ca unui anumit conținut de conștiință să-i corespundă o anumită secvență sonoră. De altfel, în *Peri hermeneias*, 16 a, Aristotel afiră clar că elementele aflate în relație semiologică nu sunt cuvintele și lucrurile, ci „sunetele" (*φωναί*) și „impresiile sufletești" (*τὰ ἐν τῇ ψυχῇ παθήματα*), adică noțiunile formate în mintea noastră:

[19] Ibidem, p. 87-88.

[20] Cf. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*[11], Hachette, Paris, s.a, s.v. *συνθήκη*.

[21] *L'arbitraire du signe...*, p. 88.

Ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα· καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ καὶ ὥσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτά, οὕτω" οὐδὲ φωναὶ αἱ αὗται· ὧν μέντοι ταῦτα σημεία πρώτω", τὰ αὔτὰ πᾶσι παθήματα τῆ" ψυχῆ„· καὶ ὧν ταῦτα ὁμοιώματα, πράγματα ἤδε τὰ αὐτά: – „Sunetele exprimate cu vocea sunt simboluri ale impresiilor produse în spirit, iar ceea ce scriem sunt simboluri pentru ceea ce rostim. Şi, la fel cum literele nu sunt aceleaşi pentru toţi oamenii, tot astfel sunt şi sunetele vorbirii."

Interpretarea dată de Coseriu acestui celebru pasaj aristotelic este confirmată de alte două pasaje din *Peri hermeneias*, în care valoarea conceptual-terminologică propusă a expresiei *κατὰ συνθήκην* este susţinută de context[22]:

(1) *Peri hermeneias*, 16, b:
Λόγο" δέ ἐστι φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην, ἧ" τωΐν μερωΐν τι σημαντικόν ἐστι κεχωρισμένον· ὡ" φάσι" ἀλλ' οὔχ ὡ" κατάφασι" ἢ ἀπόφασι"· – „Enunţul (lingvistic) este un sunet cu sens, în calitate de alcătuire (organizată), fiecare parte (a acestei alcătuiri) având un sens luată separat, ca simplă exprimare, şi nu ca afirmaţie sau negaţie."

(2) *Peri hermeneias*, 17, a:
Ἐστι δὲ ἅπα" λόγο", μὲν σημαντικὸ", οὐχ ὡ" ὄργανον δὲ ἀλλ' (ὥσπερ εἴρηεται) κατὰ συνθήκην – „Orice enunţ (lingvistic) deţine un sens, însă nu asemenea unui instrument (natural), ci (după cum am spus), în calitate de alcătuire (organizată)".

Potrivit acestor disocieri, sensul autentic al gândirii lui Aristotel este acesta: Orice expresie lingvistică, fie ea o unitate lexicală (nominală – *ὄνομα*, ori verbală – *ῥῆμα*) sau un enunţ (*λόγο"*), este un „ceva semantic" (*τι σημαντικόν*) doar în măsura în care se prezintă ca „alcătuire" (*συνθήκη*), adică structură determinată. Aceasta nu însă în modul unui instrument „firesc" (*ὄργανον*)[23], ci ca un rezultat al activităţii umane care este limbajul. Notele conceptuale „arbitrar" şi „convenţional" din definiţia aristotelică a semnului verbal sunt subordonate notei centrale, cea de „alcătuire, aranjament (intern)" pe care o impune şi determină finalitatea expresiei verbale.

---

[22] Ca şi mai sus, am preferat şi aici să efectuez o nouă traducere, mai adecvată interpretării coseriene, întrucât traducerea mai veche a lui Mircea Florian, în *Organon*, I, Bucureşti, 1957, p. 208, omite pur şi simplu în fragmentul (1) să traducă termenul-cheie *συνθήκη*, iar în fragmenul (2) îl redă, în mod inadecvat, prin rom. *convenţie*.

[23] În *Cratylos*, 388 c, examinând ipoteza „naturalistă" a lui Cratylos, Socrate afirmă că „numele este un instrument dătător de învăţătură şi discriminator al naturii lucrurilor, aşa cum e suveica pentru ţesătură" (trad. rom. de Simina Noica, în Platon, *Opere*, III, Bucureşti, 1978, p. 258).